

ІСТОРІЯ

ПРОСВІТНИЦТВО ТА РЕЛІГІЯ

(До 300-річчя з дня народження Георгія Кониського)

94(477)"17"

Є. М. Луняк

Суспільно-політична, культурна та релігійна діяльність Георгія Кониського

У статті розглянуто життя та діяльність Георгія Кониського (1720–1795), відомого українського та білоруського письменника, історика, публіциста, культурно-просвітницького та релігійного діяча. Основну увагу в статті звернено на його політичну та релігійно-просвітницьку біографію. Зокрема, відзначено його освіту в Ніжині та Києві, переїзд до Могилева й участь у білоруському суспільно-політичному житті. Проаналізовані зв'язки Георгія Кониського з урядами Станіслава-Августа Понятовського в Речі Посполитій і Катерини II в Російській імперії. Відмічена його важлива роль у створенні та діяльності Слуцької конфедерації, а також у поширенні експансії російського царизму на землі Білорусі та Правобережної України, що призвело до поділів Речі Посполитої й повному зникненню цієї держави з політичної мапи світу.

Ключові слова: Георгій Кониський, Україна, Білорусь, Росія, Річ Посполита, православ'я, католицизм.

В статье рассмотрены жизнь и деятельность Георгия Конисского (1720–1795), известного украинского и белорусского писателя, историка, публициста, культурно-просветительского и религиозного деятеля. Основное внимание в статье обращено на его политическую и религиозно-просветительскую биографию. В частности, отмечено его образование в Нежине и Киеве, переезд в Могилев и участие в белорусской общественно-политической жизни. Проанализированы связи Георгия Конисского с правительствами Станислава-Августа Понятовского в Речи Посполитой и Екатерины II в Российской империи. Отмечена его важная роль в создании и деятельности Слуцкой конфедерации, а также в распространении экспансии российского царизма на земли Беларуси и Правобережной Украины, что привело к разделам Речи Посполитой и полному исчезновению этого государства с политической карты мира.

Ключевые слова: Георгий Конисский, Украина, Беларусь, Россия, Речь Посполитая, православие, католицизм.

This article cover the life and activity of Georgy Konys'ky (1720–1795), famous Ukrainian and Byelorussian writer, historian, author of political essays, cultural, elucidative and religious figure. There are his political, religious and elucidative biography in this article. Particularly his education in Nizhyn and Kyiv, leaving for Mogilev and his participation in Byelorussian social and political life is recorded. The relationship of Georgy Konys'ky with Stanislaw August Poniatowski in Rzecz Pospolita and Catherine II in Russian Empire is analyzed. His most famous contribution in the Confederation of Slutsk's making and activity, in addition his propagation of Russian tsarism expansion on the Byelorussian and right-bank Ukrainian lands is recorded, that cost partitions of Rzecz Pospolita and total disappearance of this state on political map of the world.

Key words: Georgy Konys'ky, Ukraine, Byelorussia, Russia, Rzecz Pospolita, Orthodoxy, Catholicism.

Як відомо, у другій половині XVIII ст. у Східній Європі відбулися карколомні зрушення. Вони були пов'язані з тим, що з мапи світу зникла найбільша європейська держава того часу – Річ Посполита. Її останнім королем став Станіслав-Август Понятовський, котрий у 1764 році за підтримки Росії зійшов на престол, залишався на троні понад три десятиріччя і саме з його правлінням пов'язані три поділи Речі Посполитої, внаслідок яких ця держава повністю припинила своє існування. Основні події, пов'язані з тими геополітичними змінами, були пов'язані насамперед з територією сучасних України та Білорусі.

Річ Посполита в кордонах 1772 року, на момент першого розподілу, була найбільшою європейською державою того часу. До неї входила більша частина України і майже вся територія Білорусі. Загалом ситуація для українців і білорусів Речі Посполитої була тоді дуже сумною. Нині 80 % сучасних білорусів визнають своєю релігією православ'я, 15 % називають себе католиками, але тоді в середині XVIII ст. ситуація була зовсім інакшою. 80 % населення Білорусі змушені були визнати себе греко-католиками і тільки близько 10 % були віддані православ'ю. Православне населення, яке було традиційним на цій території, зазнавало величезного тиску. В 1717 році православним було заборонено будувати нові храми й ремонтувати старі. З 1733 року православні не мали права отримувати будь-які громадські посади, в 1736 році православний священик міг призначатися тільки з дозволу самого короля, загалом протягом першої половини XVIII ст. у православних було забрано близько 165 храмів, православне населення силою змушували навертатися до уніатства, тобто переходити до греко-католицької релігії. Православних священиків на вулицях били, змушуючи приймати уніатство, і тільки після цього дозволяли відправляти службу [3]. Єдиною православною єпархією,

яка на середину XVIII ст. ще залишалася на території Речі Посполитої, була Могилівська. Саме з цією єпархією і пов'язана діяльність Георгія Кониського, яка значною мірою опинилася у вирі згаданих геополітичних змін: зникнення Речі Посполитої, ослаблення Османської імперії, зростання могутності Росії.

Отже, хто такий Георгій Кониський? Згідно біографічних даних, він народився 20 листопада 1717 року в Ніжині, в родині вихідця з місцевої козацької старшини Йосипа Івановича Кониського і його дружини – Наталії Іоаниківни з роду Мокриєвичів, які були пов'язані з чернігівською козацькою старшиною [4]. Загалом рід Кониських, котрий дав українській історії багатьох видатних представників, дуже пов'язаний з Ніжином. Згадаємо, що одна з центральних вулиць Ніжина, нині вулиця Богдана Хмельницького, раніше називалася Кониською. У 2017 р. Ніжинською міською радою прийняте рішення про встановлення пам'ятника Георгію Кониському саме на цій вулиці.

Батько майбутнього просвітителя – Йосип Іванович Кониський – деякий час виконував обов'язки ніжинського бурмистра, що говорить про його великий авторитет у Ніжині. Свого сина Григорія, а саме так його звали від народження, він відправив до Києво-Могилянської академії, де протягом півтора десятиліття, з 11 до 26 років той навчався. Після завершення навчання в академії молодий чоловік вирішив прийняти чернечій сан, трошки змінивши своє ім'я й ставши з Григорія – Георгієм. Варто нагадати, що на гербі Ніжина зображений саме Георгій Побідоносець або Юрій Змієборець.

Молодий Кониський прийняв чернечий постриг, але авторитет його в Києві вже був надзвичайно великим, і протягом 10 років Георгій викладав у Києво-Могилянській академії, а з 1752 до 1755 року був її ректором [7].

На той час, коли він став ректором академії, а це був тоді єдиний вищий навчальний заклад на теренах Російської імперії, Георгію Кониському було лише 35 років. Однак у 1755 році його доля кардинально змінюється, він отримує доручення від російського уряду, очолити єдину в Речі Посполитій православну єпархію – Могилівську, після смерті попереднього єпископа. Їхати в Річ Посполиту було дуже небезпечно, адже ставлення до православних тем з боку католицької шляхти було негативним, але Георгій Кониський приймає це рішення. Він був висвячений 20 серпня 1755 році в Софіївському соборі у Києві на могилівського єпископа і вирушив до своєї єпархії. Кониський одразу розгорнув активну діяльність з підтримки православного населення. В Могилеві він відкриває духовну семінарію, а також типографію, яка друкує книги для простого населення. Саме в цей

час, він намагається захищати православне населення від місцевої покатоличеної шляхти. Блискуче володіючи латинською мовою, чудово знаючи законодавство, він заступався за вірних своєї церкви і висловлював протести навіть на адресу короля. На нього вчинялися збройні напади, і під час одного з богослужінь його оточила юрба католиків, які хотіли його вбити, але місцеві селяни його сховали і допомогли йому втекти. В наступному році на його будинок у Могилеві був здійснений напад, будинок підпалили, але самому Кониському вдалося врятуватися, сидючи в підвалі. Були серйозні побоювання, що Кониський може бути вбитий у єпархіальному центрі, і в Росії навіть розглядався варіант його переведення з Могилева до Пскова, де його життю нічого не буде загрожувати. Але у 1762 році в імперії Романових до влади приходить Катерина II, яка вирішує, що Кониський може прислужитися їй саме в Речі Посполитій. Вона пообіцяла йому свою повну підтримку. Під час коронації вона запросила Георгія Кониського до Москви. Він звернувся з проханням до цариці підтримати православне населення Білорусі та України, і Катерина II пообіцяла свою повну підтримку [3; 8].

Одним з перших кроків Катерини II, як вже згадувалося на початку, було зведення на престол Речі Посполитої Станіслава-Августа Понятовського, свого колишнього фаворита, який став провідником волі цариці. Уже в наступному році Георгій Кониський виступав перед Понятовським із латинською промовою на захист православних. На той час усіх некатоликів у Речі Посполитій називали дисидентами, як правило, це були або протестанти, або православні. Латиномовну промову Георгія Кониського опублікували європейські газети, і західні оглядачі сходились в тому, що не було ще до цього такого поборника, захисника православного населення в Речі Посполитій, як єпископ могилівський [5; 9; 10].

1768 року вибухнула Коліївщина, коли українські селяни озброєні затесаними колами та ножами (звідси і поняття "колій" – той, що коле) повстали проти їх польських панів і євреїв-орендарів. До цього повстання призвела, в першу чергу, внутрішня політика Речі Посполитої, утиски православних.

Георгій Кониський став одним з організаторів у 1767 році Слуцької конфедерації, яка взяла своїм обов'язком захист всіх дисидентів Речі Посполитої, тобто всіх некатоликів. У відповідь на утворення Слуцької конфедерації частина католицької шляхти утворила свою – Барську конфедерацію, яка якраз і нападала на православних. Саме звірства Барської конфедерації, напади на українських селян, спалення православних церков, побиття священників, гвалт над місцевим

населенням призвели до Коліївщини [3]. Влітку 1768 року повсталі гайдамаки під проводом Максима Залізняка захопили Умань, і місцевий козацький гарнізон під командуванням Івана Гонти теж приєднався до повсталих.

Георгій Кониський підтримував зв'язки з одним з найбільших ідеологів Коліївщини, архімандритом Мотронинського монастиря, де гайдамаки святили свої ножі – Мельхиседеком Значко-Яворським, котрий був однодумцем Кониського. Така підтримка для Кониського в Речі Посполитій означала фактично смертний вирок, тому за секретним приписом цариці, його було перевезено до Смоленська на територію Російської імперії, щоб уберегти від розправи з боку польської шляхти. 4 роки Кониський у листах підтримував свою паству, і тільки в 1772 році, коли відбувається перший поділ Речі Посполитої, повернувся до Могилева [8].

Росія отримала північно-східний регіон тодішньої Речі Посполитої з такими містами, як Полоцьк, Вітебськ, Мстислав. Що найцікавіше, Полоцьке, Вітебське, Мстиславське воєводства, які існували в Речі Посполитій, були об'єднані у Могилівську губернію. Чому ж саме Могилів став губернським центром, а не якесь з міст, що було центром воєводства? Відповідь полягає, зокрема, в тому, що саме це місто було осередком православної єпархії й, відповідно, стало центром найбільшого захисту православного населення.

Катерина II, говорячи про те, що Росія не забрала жодного клапця власне польської землі, мала певну рацію. Адже територія Білорусі, яка завжди належала Русі, це традиційно православна територія.

Окремо варто згадати про ймовірність авторства Георгія Кониського щодо відомого історико-політичного трактату кінця XVIII ст., де обстоюються права України, – "Історії русів". Нині його авторство більшістю дослідників ставиться під сумнів, однак довгий час саме перу Георгія Кониського приписували написання цього блискучого твору й саме його ім'я згадане у передмові. У будь-якому разі питання про можлива причетність цієї людини до виникнення "Історії русів" потребує уважного вивчення.

У 1783 році Георгій Кониський отримав сан архієпископа Білорусії, став членом Святійшого Синоду й контролював не тільки ту частину країни, яка опинилася під владою Російської імперії, але і ту територію, яка ще залишалася у складі Речі Посполитої [3]. Він знову починає активно добиватися того, щоб і решта територій Білорусі, а також Правобережна Україна також відійшли до складу Росії. Це відбулося ще за життя Кониського у 1793 році під час проведення другого поділу Речі Посполитої.

Георгій Кониський помер 24 лютого 1795 року і похований у Спаській церкві в Могилеві. Він сам склав собі епітафію, відчуючи свою смерть, просячи написати на своїй могилі наступне:

"Колыбель – Нежин, Киев – мой учитель;
Я в тридцать восемь лет сделался святитель.
Семнадцать лет боролся я с волками.
А двадцать два как пастырь отдохнул с овцами.
За претерпенные труды и непогоду
Архиепископом и членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Конисских дому,
Коню подобен бывал я почтовому.
Сего тут падла закрыл грешны кости.
Год седмисотый пятый девяностый".

Ця епітафія вибита на могилі Георгія Кониського [1].

Коли в 1862 році в російському Новгороді відкривався пам'ятник тисячоліттю Русі, на ньому було зображено просвітиків, які відіграли важливу роль в житті Росії, і серед цих просвітиків можемо побачити нашого земляка – Георгія Кониського [6]. Уже в 1993 році Білоруська православна церква канонізувала Георгія Кониського і встановила обряд його вшанування. Подібне рішення у 2014 році було прийняте на засіданні Священного синоду Української православної церкви Київського патріархату під головуванням Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета [2]. Пам'ять святителя Георгія, архієпископа Могилівського і Білоруського, визначено святкувати в Чернігівській єпархії 26 лютого в день його блаженного упокоєння та 6 серпня в день його прославлення. У Могилеві розглядалася можливість присвоєння одній з центральних площ міста імені Георгія Кониського. Втім, на даний момент цей намір не реалізовано.

Роль Георгія Кониського в суспільно-політичному, культурно-просвітницькому і релігійному житті України та Білорусі важко переоцінити. Безумовно, ця постать входить до плеяди найвизначніших діячів історії цих країн. Завдяки його активній подвижницькій діяльності активізувалися процеси національного та культурного піднесення українців і білорусів, одним з важливих елементів самоідентифікації яких у той період часто виступала православна релігія, що змогла повернути собі домінуюче становище на цих землях. Георгій Кониський став одним з провідників експансії царизму на території Білорусі та Правобережної України, що супроводжувалося поділами Речі Посполитої та, зрештою, зникненням цієї держави з політичної мапи світу.

Література

1. Булгаков М., священник. Преосвященный Георгий Конисский / М. Булгаков. – Минск, 2000. – С. 505.
2. Журнал № 18 Засідання Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 26 липня 2014 року під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета [Електронний варіант]. – Режим доступу:
<http://www.cerkva.info/uk/synod/5222-synod-26-07-14.html>. – Назва з екрана.
3. Колыванов Г. Е. Святитель Георгий (Конисский), архиепископ Могилевский, и его время [Електронний ресурс] / Г. Е. Колыванов. – Режим доступу:
http://history-mda.ru/publ/svyatitel_georgiy_ko_51.html. – Назва з екрана.
4. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини / В. В. Кривошея. – К. : Стило, 2010. – С. 420.
5. Луняк Є. М. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях : монографія / Є. М. Луняк. – К. : Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 313–314.
6. Мартынов И. Могилевская земля – Куликово поле святителя Георгия Конисского [Електронний ресурс] / И. Мартынов. – Режим доступу:
<http://www.rv.ru/content.php3?id=7231>. – Назва з екрана.
7. Фощан Я. Культурно-просвітницька діяльність Георгія Кониського на теренах Білорусі / Я. Фощан // Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 47–49.
8. Часовников В. Ю. Пастырь православной Белоруссии: 290 лет со дня рождения Георгия Конисского / В. Ю. Часовников // Наш современник. – 2007. – № 12. – С. 256–260.
9. De Varsovie, le 24 août // Gazette d'Altona. – 1765. – 13 septembre. – Vendredi. – № 147.
10. [Joubert P., abbé] Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'année 1775. – Т. 1. – Р. 333–338.